

ІСТОРІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 37.035:172.15

С.Ю. Головчук,

доцент кафедри теорії та історії педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат педагогічних наук

ІДЕЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ (КІНЕЦЬ ХІХ — ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Головчук С.Ю.

ІДЕЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ (кінець ХІХ — початок ХХ століття)

Стаття присвячена аналізу ідей патріотичного виховання в українській педагогічній думці (кінець ХІХ — початок ХХ століття). Особливо акцентовано увагу на проблемі національного виховання українців у середині ХІХ ст., коли, у зв'язку з процесами, пов'язаними з реформами в різних сферах суспільного життя (відміна кріпацтва, судова і військова реформи, лібералізація в освіті тощо), склалися умови для посилення руху за національне відродження українців.

Ключові слова: патріот-державник, етнічний патріотизм, національне виховання, виховний ідеал, нація, ментальність, рідна мова, традиції.

Holovchuk S.Yu.

IDEA OF PATRIOTIC EDUCATION IN UKRAINIAN PEDAGOGICAL THOUGHT (late XIX — early XX century)

The article analyzes the ideas of patriotic education in Ukrainian educational thought (late XIX — early XX c.). It pays a great attention to the problem of Ukrainian national education in the middle of the XIX century, when environment to strengthen the movement for Ukrainian national revival was created according to the processes of reforms in various spheres of social life (abolition of serfdom, judicial and military reforms, liberalization in education, etc.).

Key words: patriot-statesman, ethnic patriotism, national education, education ideal, nation, mentality, native language, traditions.

Головчук С.Ю.

ИДЕЯ ПАТРІОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В УКРАИНСКОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ (конец ХІХ — начало ХХ века)

Статья посвящена анализу идей патриотического воспитания в украинской педагогической мысли (конец ХІХ — начало ХХ века). Особенно акцентировано внимание на проблеме национального воспитания украинцев в середине ХІХ в., когда, в связи с процессами, связанными с реформами в различных сферах общественной жизни (отмена крепостного права, судебная и военная реформы, либерализация в образовании и т.д.), сложились условия для усиления движения за национальное возрождение.

Ключевые слова: патриот-государственник, этнический патриотизм, национальное воспитание, воспитательный идеал, нация, ментальность, родной язык, традиции.

У Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді зазначено, що становлення української державності, побудова громадянського суспільства, інтеграція України у світове та європейське співтовариство передбачають орієнтацію всієї соціальної сфери на Людину, її духовну культуру. В основу системи виховання молодого покоління покладено національну ідею як консолідуючий чинник розвитку суспільства і нації в цілому. Така орієнтація на забезпечення національного вектору в освіті в органічному поєднанні з історією і традиціями на збереження

та збагачення культури нашого народу актуалізує розроблення історико-педагогічної тематики, що дасть змогу обґрунтувати взаємодію традиційного й унікального у педагогіці, встановити взаємозв'язок ідей минулого та сучасних інноваційних освітніх пошуків.

З'ясування достовірних фактів історії української освіти, розвитку педагогічної думки, систематизація й узагальнення корисного практичного досвіду та новаційних ідей, проголошених представниками суспільно-педагогічної думки в минулому, зокрема здійснення системного аналізу

спадщини видатних педагогів та суспільно-культурних діячів, допоможуть осмислити хід загального історико-педагогічного процесу в Україні, встановити роль окремих освітян у зміні чи розширенні педагогічних парадигм, формуванні національного та загальнолюдського компонентів сучасної української педагогіки.

Метою статті є аналіз ідеї патріотичного виховання в українській педагогічній думці (кінець XIX — початок XX ст.). Для досягнення мети в рамках статті застосовуємо такі методи: теоретичний та історико-логічний аналіз, синтез, систематизація та класифікація друківаних джерел з досліджуваної проблеми, що дали можливість визначити її суть, об'єктивно окреслити внесок педагогів в розвиток національної освіти.

Вивченням та розробленням шляхів патріотичного виховання молоді займалися сучасні науковці О. Бумагіна, М. Вишняк, Н. Власова, О. Гевко, В. Гонський, М. Дубина, К. Журба, В. Івашковський, П. Кононенко, М. Коновалова, О. Коркішко, Ю. Кривонос, Т. Маланюк, П. Матвієнко, Л. Паламарчук, Д. Пащенко, В. Петров, В. Редіна, Ю. Руденко, І. Руснак, А. Селівестрова, О. Сухомлинська, А. Сушик, Н. Терентьєва, В. Ткаченко, І. Фісенко, М. Чепіль, К. Чорна, О. Шиприкєвич, П. Щербань та ін.

В українській педагогіці розглядуваного періоду виокремлюється постать видатного ученого-історика, громадського і політичного діяча, письменника, ідеолога руху за незалежність України, організатора національної освіти і науки М. Грушевського (1866–1934) [1, 6]. Наукова спадщина великого вченого вражає своїми масштабами: вона налічує понад 2000 праць, серед яких 180 — монографії. Сучасний історик освіти Н. Дічек зазначає, що «надзвичайна працездатність і наукове завзяття, енциклопедичні знання з різних галузей суспільних наук дали йому змогу зробити вагомий внесок і в історичну науку, і в літературознавство, і у фольклористику, і в соціологію, і в педагогіку» [1, 12].

Глибоко розуміючись на освітніх проблемах, М. Грушевський у своїх працях піднімав злободенні питання діяльності вищої, середньої і нижньої ланок школи. Великого значення учений надавав вихованню у молоді здатності до самопізнання і самоосвіти, прищепленню їй патріотичних почуттів, розвитку інтелекту і працелюбства. Свої думки він виклав у працях «Про українську мову і українську школу» (1912) [2], «Хто такі українці і чого вони хочуть» (1917) [5], «Культура краси і культура життя» (1917) [6].

М. Грушевський підкреслював виняткову роль знання національної історії, культури, традицій, звичаїв у патріотичному вихованні. Історію рідного краю вчений вважав першоосновою патріотичного виховання, бо внаслідок її вивчення формується любов до рідної країни, сприймаються моральні

цінності попередніх поколінь, які своїми діями, працею і досягненнями сприяли поступу нації.

Інший український гуманіст, видатний історик, громадський діяч, просвітител, публіцист М. Драгоманов (1841–1895) присвятив ряд статей («Педагогическое значение малорусского языка» (1866) [9], «Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії» (1877) [8], «Чудацькі думки про національну справу» (1891) [11] та ін.) висвітленню трагічного стану шкільництва на українських землях в імперську добу, потребі відродження української школи на засадах утвердження рідної мови і народної педагогіки, цінностей родинного виховання у виховному і навчальному процесах.

У тлумаченні М. Драгоманова, найвища риса патріота — це любов до своєї країни, свого народу, прояв почуття героїзму в часи боротьби з її ворогами. Глибоко вивчивши історію українців, він дійшов думки, що історична доля українців дуже тяжка, над ними довго «глумилися» татари, турки, поляки. Та знайшлися люди, писав учений, які своїм обов'язком вважали боротьбу з ворогами, поневолювачами українського народу. Це були козаки Запорізької Січі, найважливішою справою яких «було воювати з татарами за віру і народ християнський. Збираючись у похід проти турків або татар, запорожці закликали до себе людей з України, кажучи їм: «Хто хоче за християнську віру на кілку сидіти, хто за святий хрест радий, щоб його четвертовано і колесовано, хто готовий прийняти усякі муки і не боїться смерті, — приставай у козацтво. Не треба смерті лякатися, бо від неї не вбережешся. Таке життя, козаче» [8, 115].

У статті «Что такое украинофильство?» (1881) М. Драгоманов, ведучи дискусію з російським громадським діячем Г. Алексєєвим, для якого національність — «пустий звук», переконував, що «коли людина не любить цю націю, то вона або любить іншу, або таким чином зараховується до тих, про яких Шевченко сказав: — Дядько вітчизни чужої. — або ж не любить нікого і забуває живих, уявляючи собі людство пустим ідолом» [10, 435]. М. Драгоманов обґрунтував ідею про те, що «сукупність ознак індивідумів, котрі заселяють відому вітчизну і представляють відому націю, і є національність» [10, 436].

При цьому необхідно наголосити, що європейськи освічена людина М. Драгоманов розумів і тлумачив ідею національної ідентифікації не звужено, а у поєднанні або у контексті загальнолюдських цінностей: «В нашій справі, коли ми поставимо думку, що національність є перше, головне діло, то ми або поженемось за марою, або станемо слугами того, що всилується спинити поступ людський, і поставимо на риск, коли не на згубу саму нашу національність. Коли ж ми станемо на думці, що головне діло — поступ людини

і громади, поступ політичний, соціальний і культурний, а національність є тільки ґрунт, форма та спосіб, тоді ми впевнені, що послужило добробуту й просвіті нашого народу, а вкупі з ним і його національності: охороні й зростанню того, що в ній є доброго» [10, 439].

Якщо погляди М. Драгоманова на розвій українців лежали в площині загальноєвропейських і загальнолюдських цінностей, то ідеї про розвиток української нації іншого видатного громадського діяча, літератора, педагога Б. Грінченка (1863–1910) тяжіли до надання пріоритету у доборі шляхів культурно-національного поступу саме національному складнику, «філософські роздуми над сенсом буття підводять його до рішення покласти всі сили на те, щоб українці як нація всупереч самодержавній політиці не лише не розчинилися в могутньому котлі імперії, а, навпаки, знайшли в собі сили посісти почесне місце серед інших народів світу» [10, 437].

Свої погляди на розвиток національної школи Б. Грінченко виклав у ряді наукових праць: «Яка тепер народна школа на Україні» (1896) [12], «На беспросветном пути. Об украинской школе» (1906) [14], «Якої нам треба школи» (1906) [15], «Народні вчителі і українська школа» (1906) [13] та ін. Практична заслуга Б. Грінченка полягає, насамперед, у тому, що він таємно вчив дітей у початковій сільській школі (с. Олексіївка) рідної мови, розповідав їм про їхню історію, бо вважав ці аспекти значущими для патріотичного виховання [16, 439]. У своєму ставленні до педагогічного значення мови Б. Грінченко був одноставним з позицією видатного філолога О. Потебні, який у своїй праці «Язык и народность» (1895) стверджував: «Якщо мова школи відрізнятиметься від мови сім'ї, то треба очікувати, що школа і хатне життя не будуть приведені до гармонійних відношень, вони будуть зіштовхувати сім'ю зі школою» [там само, с. 87].

Розглядаючи питання створення підручників для українських дітей, Б. Грінченко писав, що у них має бути «все народне, все українське, все для дитини різне... Прилучати людину до батьківського краю, навчити її не тільки пізнавати рідну землю, а й надихнути любов'ю до неї, до її специфічних, притаманних тільки їй рис, — зовсім не означає заступатися за провінційну вузькість, а навпаки зміцнити коріння її сили. Це коріння

сягає в ґрунт батьківщини, в специфіку землі, в їх історію» [там само, с. 90].

У статті «Народні вчителі і українська школа» [13] Б. Грінченко писав, що всім народам Росії треба свободи для їхнього слова, всім треба національної школи, а всі діти мають ходити до народної школи. Першим висновком ученого стало твердження, що брак українських шкіл призводить до денационалізації населення й трагічних культурно-освітніх, морально-економічних наслідків, а навчання чужою мовою гальмує духовний розвиток дитини.

Аналіз педагогічної спадщини Б. Грінченка дає підстави стверджувати, що найбільший вплив на його педагогічні переконання справив К. Ушинський, який вважав ідею народності в суспільному вихованні головною в педагогічній теорії. Обґрунтування ідеї розбудови української національної школи Б. Грінченко здійснив із культурно-історичних, філософських і психолого-педагогічних позицій. Його концепція української національної школи складається із таких ваємопов'язаних частин: засади виховання особистості, організація навчально-виховного процесу (зміст, принципи, методи і засоби), керівництво навчально-виховним процесом і підготовка народного вчителя — особистості, ідеалом якої, на думку діяча, є людина, яка гармонійно поєднує в собі високі духовні, культурні, розумові та фізичні якості, активно затверджує себе як громадянин, трудівник, патріот, демократ і гуманіст.

Стислий аналіз змісту науково-публіцистичної спадщини українських педагогів і освітніх діячів кінця ХІХ — початку ХХ ст. дає підстави стверджувати, по-перше, про те, що ключовим чинником патріотичного виховання вони визнавали рідну мову, а також вивчення всієї сукупності відомостей (історичних, географічних, природознавчих, суспільствознавчих) про рідну землю; по-друге, важливого значення у вихованні українця надавали фольклору і принципам народної педагогіки; по-третє, наголошували на необхідності здійснення продуманої системи виховних впливів на дитину з метою формування патріотадержавника. Такі узагальнення вмотивовують висновок про те, що ідеї педагогів-просвітителів суголосні сьгоднішнім потребам щодо розвитку національної освіти, патріотичного виховання підростаючого покоління.

ДЖЕРЕЛА

1. Дічек Н. Грушевський Михайло Сергійович / Н. Дічек // Українська педагогіка в персоналіях / за ред. О.В. Сухомлинської. — К., 2005. — Кн. 2 : ХХ ст. — С. 6–14.
2. Грушевський М. Про українську мову і українську школу / М. Грушевський. — К., 1912. — 63 с.
3. Грушевський М. Колишня освіта і теперішня темнота / М. Грушевський // Село. — 1909. — №. 5.
4. Грушевський М. Історія України-Русі: в 11 т., 12 кн. Т. 1. До початку ХІ віка / Михайло Грушевський; Ін-т історії України УРСР. — К. : Наук. думка, 1991. — 648 с. — (До 125-річчя з дня народж. Михайла Грушевського).

5. *Грушевський М.С.* Хто такі українці і чого вони хочуть / М.С. Грушевський. — К. : Т-во «Знання» України, 1991. — 240 с.
6. *Грушевський М.* Культура краси і культура життя / Михайло Грушевський // *Вибрані праці.* — Нью-Йорк, 1960. — С. 77–86.
7. *Драгоманов М.* Малороссия в его словесности / М.П. Драгоманов // *Вибране / М. Драгоманов ; упоряд. Р.С. Міщук.* — К., 1991. — С. 5–45.
8. *Драгоманов М.П.* Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії / М.П. Драгоманов. — Женева ; Львів, 1877. — 152 с.
9. *Драгоманов М.П.* Педагогическое значение малорусского языка / М.П. Драгоманов // *Сант-Петербуржскія Вѣдомости.* — 1866. — № 93. — С. 1–2.
10. *Драгоманов М.* Что такое украинофильство / М.П. Драгоманов // *Вибране / М. Драгоманов ; упоряд. Р.С. Міщук.* — К., 1991. — С. 430–454.
11. *Драгоманов М.* Чудацькі думки про українську національну справу / М. Драгоманов // *Вибране / М. Драгоманов ; упоряд. Р.С. Міщук.* — К., 1991. — С. 461–558.
12. *Грінченко Б.* Яка тепер народна школа на Україні / Б. Грінченко // *Жите і слово.* — 1896. — Т. 5, кн. 4, 5.
13. *Грінченко Б.Д.* Народні вчителі і українська школа: (уривки) / Борис Дмитрович Грінченко. — К., 1906. — 50 с.
14. *Грінченко Б.* На безпросветном пути: об украинской школе / Б. Грінченко. — К., 1906. — 83 с.
15. *Грінченко Б.* Якої нам треба школи / Б. Грінченко. — 4-те вид. — К. : Вид-во «Криниця», 1917. — 31, [1] с. — (Книжка пам'яті Насті Грінченко).
16. Грінченко Б.Д. та етнопедagogіка // «Мрії, вистраждані життям...»: До 145-ї річниці з дня народж. Б.Д. Грінченка : кол. монографія : (у 2 ч.). — Ч. 2 / Л.Б. Паламарчук, В.О. Огнев'юк, Н.М. Гупан, Н.П. Дічек [та ін.]. — К., 2009. — 260 с.

REFERENCES

1. *Dichek N.* Hrushevskiy Mykhailo Serhiiiovych / N. Dichek // *Ukrainska pedahohika v personaliiakh / za red. O.V. Sukhomlynskoï.* — К., 2005. — Кн. 2 : XX st. — P. 6–14.
2. *Hrushevskiy M.* Pro ukrainsku movu i ukrainsku shkolu / M. Hrushevskiy. — К., 1912. — 63 p.
3. *Hrushevskiy M.* Kolyshnia osvita i teperishnia temnota / M. Hrushevskiy // *Selo.* — 1909. — № 5.
4. *Hrushevskiy M.* Istoriia Ukrainy-Rusi: v 11 t., 12 kn. T. 1. Do pochatku XI vika / Mykhailo Hrushevskiy ; In-t istorii Ukrainy URSR. — К. : Nauk. dumka, 1991. — 648 p. — (Do 125-richchia z dnia narodzh. Mykhaila Hrushevskoho).
5. *Hrushevskiy M.S.* Khto taki ukraintsi i choho vony khochut / M.S. Hrushevskiy. — К. : Т-во «Znannia» Ukrainy, 1991. — 240 p.
6. *Hrushevskiy M.* Kultura krasny i kultura zhyttia / Mykhailo Hrushevskiy // *Vybrani pratsi.* — Niu-York, 1960. — P. 77–86.
7. *Dragomanov M.* Malorossiia v yego slovesnosti / M.P. Dragomanov // *Vybrane / M. Dragomanov ; uporiad. R.S. Mishchuk.* — К., 1991. — P. 5–45.
8. *Drahomanov M.P.* Narodni shkoly na Ukraini sered zhyttia i pysmenstva v Rosii / M.P. Drahomanov. — Zheneva ; Lviv, 1877. — 152 p.
9. *Dragomanov M.P.* Pedagogicheskoye znachenije malorusskogo yazyka / M.P. Dragomanov // *Sant-Peterburhskiiia Vedomosti.* — 1866. — № 93. — P. 1–2.
10. *Drahomanov M.* Chto takoe ukrainofilstvo / M.P. Drahomanov // *Vybrane / M. Drahomanov ; uporiad. R.S. Mishchuk.* — К., 1991. — P. 430–454.
11. *Drahomanov M.* Chudatski dumky pro ukrainsku natsionalnu spravu / M. Drahomanov // *Vybrane / M. Drahomanov ; uporiad. R.S. Mishchuk.* — К., 1991. — P. 461–558.
12. *Grinchenko B.D.* Yaka teper narodna shkola na Ukraini / B. Grinchenko // *Zhytiti i slovo.* — 1896. — Т. 5, kn. 4, 5.
13. *Grinchenko B.D.* Narodni vchyteli i ukrainska shkola: (uryvky) / B. D. Grinchenko. — К., 1906. — 50 p.
14. *Grinchenko B.D.* Na bezprosvetnom puti: ob ukrainskoy shkole / B.D. Grinchenko. — К., 1906. — 83 p.
15. *Grinchenko B.D.* Yakoi nam treba shkoly / B.D. Grinchenko. — 4-te vyd. — К. : Vyd-vo «Krynysia», 1917. — 31, [1] p. — (Knyzhka pamiati Nasty Grinchenko).
16. Grinchenko B.D. та etnopedagogіka: «Мрії, вистраждані життям...»: до 145-ої річниці з дня народж. Б.Д. Грінченка : кол. Монографія : (у 2 ч.). Ч. 2 / Л.Б. Паламарчук, В.О. Огневиук, Н.М. Гупан, Н.П. Дічек [та ін.]. — К., 2009. — 260 p.

Прийнято до друку — кандидат педагогічних наук, доцент Н.О. Терентьєва